

Arkeologisk förundersökning 2013

Renen 1:1 Onslunda kyrkogård

ANLÄGGANDE AV BERGVÄRME

RAÄ Onslunda 39:1, Onslunda socken i Tomelilla kommun
Skåne län

öster|en
arkeologi

Österlenarkeologi
Rapport 2014:2

Lars Jönsson

Arkeologisk förundersökning 2013

Renen 1:1, Onslunda kyrkogård

ANLÄGGANDE AV BERGVÄRME

RAÄ Onslunda 39:1, Onslunda socken i Tomelilla kommun
Skåne län

Österlenarkeologi

Lars Jönsson

Bellevuevägen 13A

271 32 Ystad

Tel: 070-306 36 04

E-post: info@osterlenarkeologi.se

Webb: www.osterlenarkeologi.se

Arkeologisk förundersökning 2013

Renen 1:1, Onslunda kyrkogård

Anläggande av bergvärme

RAÅ Onslunda 39:1, Onslunda socken i Tomelilla kommun

Skåne län

Österlenarkeologi

Rapport 2014:2

Författare: Lars Jönsson

Grafisk form: Anders Gutehall

Omslagsbild: Ett schakt öster om absiden på Onslunda kyrka. Foto: Lars Jönsson, Österlenarkeologi.

© Österlenarkeologi 2014

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	5
Läge och topografi	5
Syfte och metod	5
Historik och fornlämningsmiljö	6
Fornlämningar och arkeologiska undersökningar	6
Undersökningsresultat	8
Norr och nordost om kyrkan	8
Öster om kyrkan	10
Tolkning	10
Utvärdering	11
Projektorganisation och kvalitetssäkring	11
Referenser	11
Tekniska och administrativa uppgifter	12

Figur 1. Skåne med platsen för Onslunda i Ingelstad härad markerad med en röd prick.

Figur 2. Onslunda med platsen för Onslunda kyrkogård och kyrka markerad med en röd stjärna.

Sammanfattning

I samband med anläggande av bergvärme till Onslunda kyrka (fastigheten Renen 1:1) i Onslunda socken har Österlenarkeologi utfört en arkeologisk förundersökning i form av en övervakning av markarbetena. Onslunda kyrka är belägen inom Onslunda gamla bytomt (RAÄ Onslunda 39:1).

Arbetena omfattade tre borrhål samt schakt för ledningar. Totalt undersöktes en yta av 44 m². I ett öst-västligt gående schakt, ca 8 meter norr om absiden på Onslunda kyrka, påträffades två mindre nedgrävningar samt ett kulturlager. Cirka fyra meter öster om kulturlagret, ca 0,7 meter under dagens marknivå, framkom ett stort antal stenar. Stenansamlingen kunde följas i ett nord-sydligt gående schakt fram till ett av borrhålen för bergvärme. Enligt uppgift har en gammal bäckfåra haft sitt lopp här tidigare. Stenarna kan således ha använts för att fylla igen bäcken med.

Cirka 26 meter öster om absiden påträffades ett ca 2,5 x 0,7 meter stort område med en stor mängd sten. Stenansamlingen låg ca 0,8 meter under dagens marknivå, under en äldre markhorisont och direkt på moränleran. Hur stenpartiet skall tolkas är oklart.

Inledning

Med anledning av anläggande av bergvärme till Onslunda kyrka (fastigheten Renen 1:1) i Onslunda socken, utförde Österlenarkeologi en arkeologisk förundersökning i form av en schaktningsövervakning. Kyrkan i Onslunda är uppförd under 1800-talet, men har föregåtts av en medeltida sockenkyrka, vilken låg strax söder om den nuvarande kyrkan. Kyrkan är belägen inom Onslunda gamla bytomt, registrerat som fornlämning Onslunda 39:1 i Onslunda socken.

Arbetet utfördes på uppdrag av Länsstyrelsen i Skåne län (länsstyrelsens dnr. 431-3895-2013).

Läge och topografi

Onslunda är en tätort i Tomelilla kommun i sydöstra Skåne, ca 10 km nordöst om Tomelilla. Onslunda ligger i en småkuperad fullåkersbygd på inre Österlen (NE 1994, s. 448). Onslunda är för övrigt den högst belägna byn i Tomelilla kommun.

Syfte och metod

Då den arkeologiska förundersökningen skedde i form av en övervakning av markarbetena hade inga vetenskapliga frågeställningar formulerats inför undersökningen. Men eftersom schaktningen skulle genomföras inom Onslunda gamla bytomt, på kyrkogården i anslutning till Onslunda kyrka, var det viktigt att vara observant på om arkeologiska lämningar kom att beröras. Det var även betydelsefullt att få kunskap om de arkeologiska lämningarnas bevarandegrad, karaktär, utbredning och datering.

Schaktningsarbetet samt bergvärmeborrningen utfördes av Brunns- och energiborrningar Skåne-Tranås AB.

Figur 3. Utdrag ur historisk karta över Onslunda gamla bytomt. Avmätt år 1765. Kyrkogården är grönmärkerad, med den gamla medeltida kyrkan centralt placerad. Digital kopia från lantmäteriet.

Historik och fornlämningsmiljö

Ortnamnet Onslunda (1401 *aff Othænslundæ*), indikerar att det på platsen funnits en (offer)lund åt guden Oden (NE 1994, s. 448). Det ska enligt de historiska källorna ha funnits en medeltida sätesgård i Onslunda.

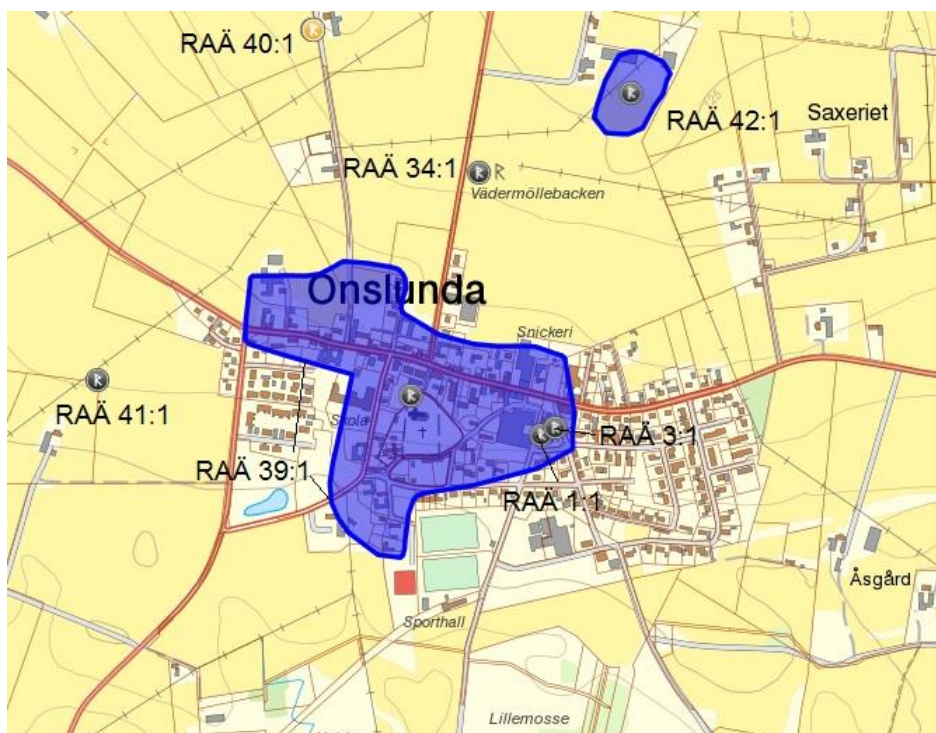
Onslunda kyrka byggdes 1862 i nyromansk stil. Kyrkan ersatte en romansk stenkyrka, vilken låg strax söder om den nuvarande kyrkan. Kyrkan är av gråsten med trappgaveltorn och halvrund absid med sakristia i öster. Från den medeltida kyrkan har bl.a. bevarats ett triumfkrucifix från 1200-talet (NE 1994, s. 448; Eriksson 2005).

FORNLÄMNINGAR OCH ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGAR

Inom en radie av 500 meter från Onslunda gamla bytomt finns sju st. fornlämningar registrerade i Riksantikvarieämbetets FMIS/fornsök. En av dessa är hembygdsgården i Onslunda, vilken idag rymmer ett hembygds-museum (**RAÄ Onslunda 1:1**). Hembygdsgården ligger i den östra delen av Onslunda gamla bytomt.

I den norra delen av parken vid Onslunda hembygds-museum finns ett gammalt vägmärke i form av en milstolpe (**RAÄ Onslunda 3:1**). Milstolpen är 1,08 m hög. Stenens ena bredsida har inskriptionen: $\frac{1}{2}$ / O.I.S/187. Inskriptionen är otydlig, året på stenen ska troligtvis vara 1847.

Omkring 230 meter norr Onslunda gamla bytomt finns en hög (**RAÄ 34:1**). Högen är ca 30 meter i diameter och ca 0,8 meter hög. Den är belägen i åkermark på krönet av en hög höjd. Högen ligger på en höjd som kallas för Vädermöllebacken.

Figur 4. Onslunda gamla bytomt (RAÄ Onslunda 39:1), med Onslunda kyrka i den centrala delen av bytomten. På figuren framgår även andra fornlämningar i närområdet. Karta ur Riksantikvarieämbetets FMIS/fornsök.

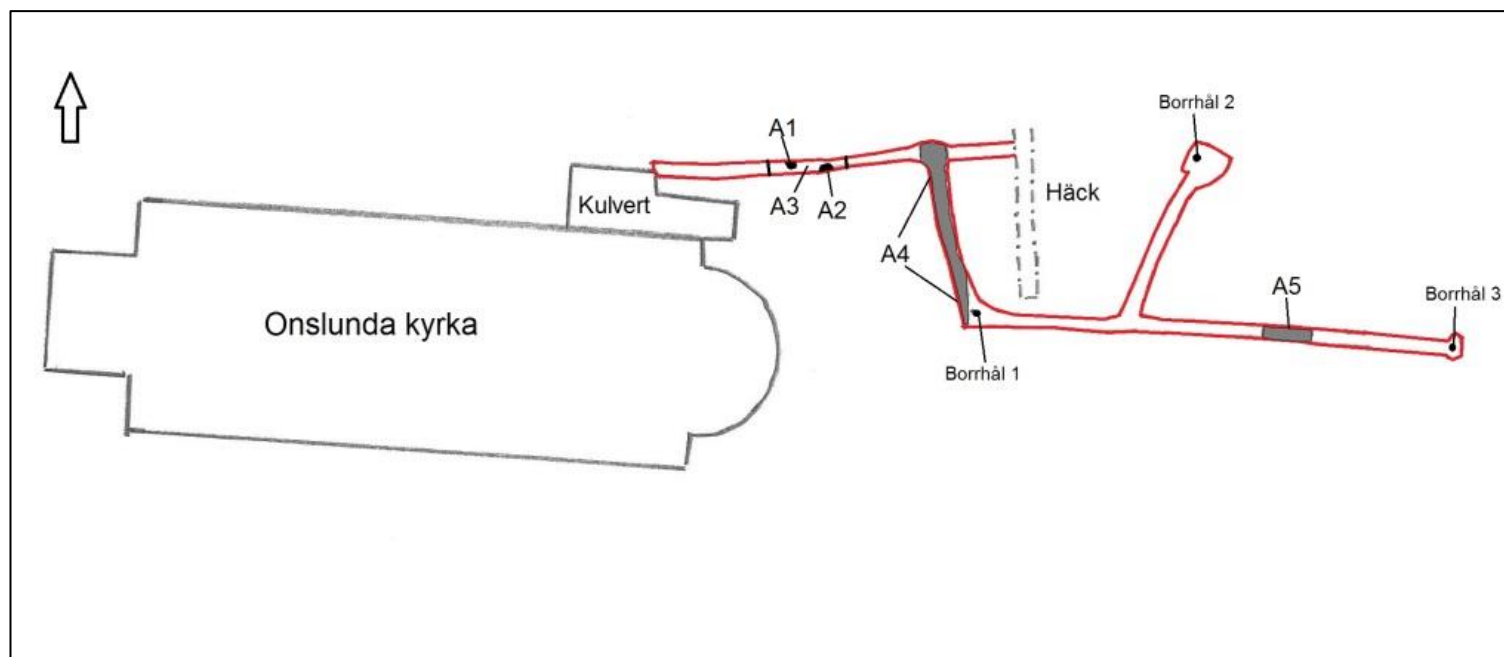
Utsträckningen på Onslunda gamla bytomt (**RAÄ Onslunda 39:1**) är enligt en historisk karta från 1765. Det äldsta skriftliga belägget för Onslunda bytomt är från år 1401, då orten benämns *aff Othaenslundae*. Ortnamnet antyder att det i socknen har funnits en (offer)lund helgad åt guden Oden (NE 1994, s. 448).

I samband med en arkeologisk förundersökning kring Onslunda kyrka år 2004 påträffades inget av antikvariskt intresse (Kockum 2004).

Cirka 440 meter norr Onslunda bytomt finns det en uppgift om två gravar (**RAÄ Onslunda 40:1**). På platsen finns två "hög"-markeringar på Skånska rekognosceringskartan. På äldre skifteskartor kallas anslutande markområden för Kedda rör och Bonåkrar. I Landeboken omtalas även en Bonhög i Onslunda socken. De eventuella gravarna (högar?) kallas idag för Bong hög och Kedda rör.

Knappt 300 meter väster om bytomten finns fragmentariska lämningar efter ett röse (**RAÄ Onslunda 41:1**). Röset är 25 meter i diameter och 0,2-0,4 meter hög. Röset är överodlat. I anslutning till "graven" finns ett markområde som har benämningen "Stora rörsåker" på en karta från 1851.

Drygt 450 meter nordost om bytomten finns en registrerad fornlämning i form av en uppgift om ett röse (**RAÄ Onslunda 42:1**). På en karta från 1851 finns ett ca 100 x 200 meter stort markområde som har benämningen Grys rörs ängar. Grys rör omtalas även i 1690-93 års prästrelationer.

Figur 5. Schaktet för bergvärme och VA-anslutning till Onslunda kyrka. Schakten är markerade med en röd heldragen linje. De arkeologiska lämningarna är svarta, förutom stenansamlingarna A4 och A5, vilka är gråmarkerade. Skala 1:400.

Undersökningsresultat

Figur 6. Schaktning från en kulvert invid Onslunda kyrka och österut Foto från väster. Foto: Lars Jönsson, Österlenarkeologi.

Den arkeologiska förundersökningen på Onslunda kyrkogård (fastigheten Renen 1), norr och öster om Onslunda kyrka, genomfördes som en övervakning av markarbetena. Arbetet omfattade tre borrhål samt schakt för ledningar. Totalt schaktades 63 meter med en sammanlagd yta av 44 m². Schakten var generellt 0,7 meter breda och en meter djupa. Nedan redovisas resultaten av undersökningen.

NORR OCH NORDOST OM KYRKAN

Schaktningen startade intill en nedgrävd kulvert intill den norra sidan av kyrkan. Ett ca 19 meter långt schakt grävdes i öst-västlig riktning, fram till en modern brunn och en planterad häck. Häcken utgör även gränsen för kyrkogården.

Närmast kulverten var schaktet ca 1,3 meter djupt. Det naturliga underlaget, som utgjordes av gul moränlera, låg ca 0,7 meter under dagens marknivå. Strax öster om kulverten, omedelbart ovan moränleran, fanns ett 0,2-0,3 meter tjockt lager med träkolslinser, kalkbruk och tegelfragment. Lagret kan sannolikt tolkas som ett byggnationslager som uppkommit i samband med uppförandet av den nuvarande kyrkan på 1860-talet. Överst fanns ett ca 0,5 meter tjockt modernt kyrkogårdslager. Mellan de två första gravplatserna närmast kyrkan fanns även några stora stenar med oklar funktion.

Kulturlager (A3)

Omkring sex meter från kulverten och fyra meter österut fanns ett äldre matjordslager/kulturlager (A3). Lagret var ca 0,4 meter tjockt, och utgjordes av mörkgrå sandig humus med inslag av bränd lera, sot och mindre stenar. Lagret låg ca 0,4 meter under dagens marknivå.

Stolphål/gropar (A1 och 2)

Under "kulturlagret" (A3) framkom två mindre nedgrävningar (A1 och A2). Den första nedgrävningen (A1) var minst 0,46 x 0,30 meter stor och 0,14 meter djup. Nedgrävningen fortsatte in i den norra schaktkanten. Sidan på nedgrävningen var flack. I den mörkgråa fyllningen framkom ett ben. Nedgrävningen kan tolkas som ett eventuellt stolphål.

Den andra nedgrävningen (A2) var minst 0,5 x 0,3 meter stor, med oklart djup. Nedgrävningen fortsatte in i den södra schaktkanten. I den humösa melerade fyllningen fanns ett ben.

Stenansamling (A4)

Omkring 14 meter från kulverten fortsatte en del av schaktet i nordsydlig riktning. Precis där schaktet svängde av mot söder, ca fyra meter öster om ett kulturlager (A3) framkom ett stort antal relativt stora stenar i storleken 0,3-0,6 meter. Stenarna låg ca 0,7-1,0 meter under dagens marknivå. Just där schaktet svängde mot söder var stenpartiet ca 1,3 meter brett. Stenansamlingen kunde sedan följas i en längd av ca nio meter mot söder, fram till ett av borrhålen för bergvärme. Därefter försvann stenarna utanför schaktet. Stenarna låg tätt packade, men utan kalkbruk mellan. Över stenansamlingen låg ett ca 0,6 meter tjock lager moränlera.

Hur ansamlingen av sten skall tolkas är oklart, men enligt uppgift skall en gammal bäckfåra tidigare haft sitt lopp öster om kyrkan. Bäckfåran kan enligt uppgift ha fyllts igen på 1960-talet. Det finns således en möjlighet att stenarna kan ha använts för att fylla igen den gamla bäcken med. Kanske kommer stenarna från ett närbeläget gammalt stengärde, som kan ha fungerat som kyrkogårdsmur i den östra delen av kyrkogården. I en del av stenansamlingen fanns modernt material, bl.a påträffades en gammal ättiksflaska av glas.

Figur 8. En stenansamling (A4), ca 12 meter öster om Onslunda kyrka. Stenarna kan ha använts för att fylla igen en gammal bäckfåra med. Foto från söder. Foto: Lars Jönsson, Österlenarkeologi.

Figur 7. Anläggning 2, en grop eller ett stolphål. Foto från söder. Foto: Lars Jönsson, Österlenarkeologi.

Figur 9. En stenansamling (4), ca 12 meter öster om Onslunda kyrka. Foto från norr. Foto: Lars Jönsson, Österlenarkeologi.

Figur 10. En stenansamling (A5), ca 25 meter öster om Onslunda kyrka. Foto från norr.
Foto: Lars Jönsson, Österlenarkeologi.

ÖSTER OM KYRKAN

Vid platsen för det första borrhålet, ca 10 meter öster om kyrkans absid, fortsatte schaktet ca 25 meter i öst-västlig riktning i en grusgång. Schaktet var fortfarande 0,7 meter brett och 1,0 meter djupt. Det naturliga underlaget (moränen) låg 0,6-0,8 meter under dagens marknivå.

Efter ca åtta meter från det första borrhålet, ca 18 meter öster om absiden, grävdes ett tvärschakt i nord-sydlig riktning mot det andra borrhålet. I tvärschaktet framkom inga arkeologiska lämningar, utan enbart ca 0,35 meter tjock ljusbrun humus och däröver trädgårdsmylla.

Stenansamling (A5)

Omkring 15,5-18,0 meter öster om det första borrhålet, ca 25,5 meter öster om absiden, framkom ett område med en stor mängd sten. Stenansamlingen låg ca 0,8 meter under dagens marknivå, under en äldre markhorisont (ljusbrun, kompakt humus) och direkt på moränleran. Hur stenpartiet skall tolkas är oklart, men det kan endera röra sig om en igenfylld brunn, källa, bäckfåra eller ett täckdike.

Mellan 30-35 meter öster om absiden, ända fram till det tredje borrhålet, fanns modernt material nedgrävt, såsom tegel, betong, järnrör och kalkputs.

TOLKNING

Omkring 8 meter norr om absiden på Onslunda kyrka påträffades ett ca 0,3 meter tjockt kulturlager, samt två stolphål eller mindre gropar under detta. Då schaktet endast var 0,7 meter brett, samt att inga daterande fynd påträffades, är det svårt att uttala sig om lämningarnas funktion och deras ålder. Cirka fyra meter öster om kulturlagret framkom ett stort antal stenar. Stenansamlingen kunde följas i ett nord-sydligt gående schakt, i en sträcka av ca 10 meter, fram till ett av borrhålen för bergvärme. Enligt uppgift har en gammal bäckfåra tidigare haft sitt lopp öster om kyrkan. Stenarna kan således ha använts för att fylla igen den gamla bäcken med.

Omkring 26 meter öster om absiden påträffades ett ca 2,5 x 0,7 meter stort område med en stor mängd sten. Stenansamlingen låg ca 0,8 meter under dagens marknivå, under en äldre markhorisont och direkt på moränleran. Hur stenpartiet skall tolkas är oklart, men det kan antingen röra sig om en igenfylld brunn, källa, bäckfåra eller ett täckdike.

Utvärdering

De i samband med den arkeologiska förundersökningen påträffade lämningarna var svårtolkade, mycket beroende på de smala schakten och frånvaron av daterande fyndmaterial. De på Onslunda kyrkogård påträffade arkeologiska lämningarna visar åtminstone att även kommande markarbeten bör stå under antikvarisk kontroll.

Projektorganisation och kvalitetssäkring

Den arkeologiska förundersökningen inom fastigheten Renen 1:1 (Onslunda kyrkogård) bedrevs av Österlenarkeologi med Lars Jönsson som ansvarig.

Lars Jönsson var projektledare och ansvarade för projektets genomförande och vetenskapliga kvalitet, samt kontakter med Länsstyrelse och uppdragsgivare. Han ansvarade även för rapportarbetet.

Referenser

Litteratur

- Eriksson, L. 2005. *Onslunda kyrka – invändig restaurering*, Onslunda sn, AK, 2004. Rapport 2005:8. Regionmuseet Kristianstad. Landsantikvarien i Skåne.
- Kockum, J. 2004. *Onslunda kyrkogård*. Arkeologisk förundersökning, 2004. Rapport 2004:39. Regionmuseet Kristianstad. Landsantikvarien i Skåne.
- Nationalencykolpedin 1994. MÖNS-PAR 14. Höganäs.

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer 431-3895-2013
Österlenarkeologis diarienummer ÖA 130012
Arkivnummer ÖA 130012

Län Skåne
Kommun Tomelilla
Socken Onslunda
Fastighet Renen 1
RAÄ-nummer Onslunda 39:1

Ekonomiska kartans blad 616_44_00
Koordinatsystem Sweref 99 TM
N koordinat 6161807
E koordinat 440077
M ö.h. 105-110

Fältarbetstid 2013-08-26–2013-08-27
Antal arbetsdagar 2
Antal arkeologtimmar 9

Exploateringsyta 44
Undersökt yta 44

Platschef Lars Jönsson
Personal Lars Jönsson
Uppdragsgivare Brösarp-Tranås församling

LUHMnr:
Fynd:
Dokumentationsmaterial: 1 fältritning i A3, minnesanteckningar samt digitala foton.

Kostnader, arkeologi
Fältarbete: 5 400 kr
Rapport: 6 000 kr
Körersättning: 348,80
Tryck av rapport: 800 kr

Österlenarkeologi

Rapporter 2014

1. Köpingsbro 14:308 (Kamerala). Stora Köpings socken i Ystads kommun. Skåne län. AU år 2013. Lars Jönsson
2. Renen 1:1, Onslunda kyrkogård. Anläggande av bergvärme. RAÄ Onslunda 39:1. Onslunda socken i Tomelilla kommun. Skåne län. FU år 2013. Lars Jönsson